

**LEXICAL FIELDS OF THE WORD “MOUTH” IN
TURKISH**

“Ağız” Sözcüğünün Türkçedeki Sözlüksel Alanları

Hülya AŞKIN BALCI¹

Abstract

Due to the interaction of words, we face with the existence of some hierarchical relations each time that we look up a dictionary. In fact, it is not possible to determine the meaning borders of the words strictly but mainly it is possible to talk about nested meaning meshes and connotations. Thus, a word is meaningful in its own lexical field. Moreover, the words in a lexical field might unite with multiple basic semantic features. By this way, knowing the entire lexical meaning and understanding a word completely could be achieved and having lexical field knowledge of a word may ease to understand that word accurately. As Trier (1973;1-2) stated, the meaning exists merely by the agency of lexical field. If there is no lexical field then there is no meaning either. Thus the words are used by stimulating the meaning and form the basis of the individual's knowledge. As every word acquired through the interpretation process is a result of a lot of mental activity of the work, they are stored after they are created in memory and gain importance in the communication area. During the process of interpretation connotations area occur with the elements of the same concepts. Making word meaningful depending on the context for each human is replacing human memory in a way that has many emotional values. In our article, depending on this thought by illustrating the lexical field which the “mouth” concept belongs in the scope of lexical field theory we tried to expose its semantic connections in vocabulary. About the “mouth” concept that we face in many fields, we found out 399 usage feature in total.

Keywords: *Mouth, lexical field, word.*

Özet

Sözcüklerin karşılıklı etkileşim içerisinde olmaları sebebiyle dilde hiyerarşik olarak bazı ilişkilerin varlığı, her sözlük açışımızda karşımıza çıkmaktadır. Gerçi sözcüklerin anlam sınırlarını kesin bir şekilde belirlemek mümkün değildir. Ancak daha çok iç içe geçmiş anlam örgüleri ve çağrışımlardan söz etmek mümkündür. Çünkü bir sözcük ait olduğu sözlüksel alan içerisinde anlamlıdır. Daha doğrusu bir sözlüksel alanda yer alan sözcükler birden fazla temel anlamsal özelliklerle birleşebilirler. Bu şekilde sözlüksel alanın tamamının bilinmesi ile bir sözcüğün tam olarak anlaşılabilmesi sağlanabilmekte ve sözlüksel alan bilgisine sahip olmak o sözcüğün doğru algılanabilmesini kolaylaştırabilmektedir. Trier'in (1973;1-2) de ifade ettiği gibi anlam sadece ve sadece sözlüksel alan sayesinde vardır. Sözlüksel alan yoksa anlam da mevcut değildir. Böylece sözcükler, uyarıcıların anlamlandırılmasıyla kazanılmakta ve bireyin bilgi birikiminin temelini oluşturmaktadır. Anlamlandırma işlemiyle kazanılan her sözcük bir sürü zihinsel etkinliğin eseri olduğundan sözcükler bellekte oluşturulduktan sonra depolanmakta ve iletişim ortamında uyarıcılarla anımsanarak anlamlandırılmaktadır. Aynı kavram alanının öğeleriyle anlamlandırılma işlemi sırasında çağrışım alanı meydana gelmektedir. Bağlama göre anlam kazanan sözcükler her insan için de birçok duygu değerine sahip olarak insan hafızasında yerini almaktadır. Biz de bu düşünceden yola çıkarak makalemizde “ağız” kavramının sözlüksel alan teorisi kapsamında ait olduğu sözlüksel alanı göstererek kelime hazinesindeki anlamsal bağlarını ortaya çıkarmaya çalıştık. Birçok alanda karşımıza çıkan “ağız” kavramıyla ilgili toplam 399 kullanım özelliği tespit ettik.

Anahtar Kelimeler: *Ağız, sözlüksel alan, sözcük, dil bilim.*

¹ Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, e-posta: habalci@kmu.edu.tr

1.0 Giriş

Kendi dışında başka bir şeyi düşündüren, gösteren, onun yerine geçen sözcük, görünüş, nesne veya olgular her zaman araştırmacıların ilgisini çektikleri için kavramlar çoğu kez araştırmaların temelini oluşturmaktadır. Bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımını içeren kavramlar insanlar için ortak bir izlenim ya da bir bilgi niteliğindedir.² Dolayısıyla tabiatla sürekli bir etkileşim içerisinde olan insanlar bu etkileşim esnasında nesnelere anlamlandırır ve bunların her birini kendilerine ve yaşantılarına göre ad verir ve yorumlar. Tabii ki adlandırma, aynı zamanda bir anlamlandırma değildir. Bu adlandırma ve anlamlandırmanın bir sonucu olarak dili oluşturan insan, aynı zamanda, bir tarih ve gelenek de oluşturmaya çalışmıştır. Aslında insanın “düşünebilen bir canlı” olarak tanımlanmasıyla “kavram oluşturabilen bir canlı” biçiminde tanımlanması arasında hemen hemen hiçbir fark yoktur. Yaşantısı sırasında insanlar tüm rasyonel işlevlerini, ya kısmi algılarla ya da kavramlar arasında kurduğu ilişkilendirmeler sayesinde kavrar. Böylece sözcükler sahip oldukları anlamların dışında zamanla yeni anlamlar kazanabildikleri gibi aynı anlamda birkaç sözcük şeklinde de oluşabilir. Bu özellikler hem sözcüğün kendisine ait olabilir, hem de diğer sözcüklerle olan anlam ilişkisini yansıtabilir. Burada sözcüklerin anlam özelliklerinin yanı sıra sözcükler arasındaki anlam ilişkileri de ortaya çıkmaktadır. Böylece nesnelere veya eylemlerle ilgili her ortak nitelik bir kavram olarak zihinde belirlenebilmektedir. Bu bakış açısını özellikle dilci J. Trier dil alanı (Sprachfeld) adıyla uyguladığı yönteminde açıkça göstermektedir. 1931’de yayınladığı çalışmasında, kelime hazinesinin edinimi ve bilişsel süreç hakkında bilgiler bulunmaktadır. Trier’in dil anlayışında bir sözcük ait olduğu sözlüksel alan içerisinde anlam kazanır. Sözcüksel alan olmadan bir sözcüğün anlamından bahsetmek mümkün değildir. Kıran’ın da aktardığı gibi “Aynı izlek ya da aynı kavram etrafında öbeklenebilen sözcükler bütünü oluşturduğu bu yapısal düzene sözlüksel alan denir. Başka bir deyişle, aynı kavramı sunmak ya da geliştirmek, gerçekliğin aynı alanını betimlemek, aynı düşünceyi ifade etmek için kullanılan sözcüklerin tümünün oluşturduğu yapısal düzene verilen addır”(2010:255). Trier’in sonradan başkalarınınca da ele alınan bu yöntemi, kavramların tıpkı mozaik gibi birbirini sınırlandıran çeşitli parçacıkların birleşmesinden oluşmuş bir alan için buldukları ilkesinden yola çıkarak, bir alan içinde incelenmeleri gerektiğini kabul etmektedir. Bu kurama göre her kavramın değeri, ancak kapladığı yerle ve öteki kavramlarla bağıntısına göre de belli olmaktadır (Aksan,1989:2). Aksan (1989) kavram alanını “birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eşanlamlıların, içinde düşünüldükleri alan” olarak tanımlamaktadır. Biz de bu düşünceden yola çıkarak “ağız” sözcüğünü belli alanlar içinde kavram değerlerini belli ederek, dil denen sistem içindeki farklı alanlarını göstermeye çalışacağız. Daha önce yapılan çalışmalarda bu kavramla ilgili “bir dilin sınırları içinde, bölgelere ve sınıflara göre değişen söyleyiş özelliğinin” yani genellikle toplum dil bilimsel incelemeler yapıldığı görülünce böyle bir çalışma yapılması gerektiği düşünülmüştür.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüllya Aşkın Balcı (2009).

1.1. “Ağız” Kavramı

Türkçe Sözlük'te (2011:44) “Ağız” sözcüğü temel anlamıyla “yüzde, avurtlarla iki çene arasında, ses çıkarmaya, soluk alıp vermeye ve besinleri içine almaya yarayan boşluk” olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanı sıra; bu boşluğun dudakları çevrelediği bölümü; kapların veya içi boş şeylerin açık yanı; bir akarsuyun denize veya göle döküldüğü yer, munsap; koy, körfez, liman, yol gibi yerlerin açık yanı; birkaç yolun birbirine kavuştuğu yer, kavşak; kesici aletlerin keskin yanı; bir dilin sınırları içinde,

bölgelere ve sınıflara göre değişen söyleyiş özelliği³; birini yanıltmak, kandırmak amacıyla dolambaçlı birtakım sözler söyleme özelliği; bir bölge ezgilerinde görülen özelliklerin tümü; bazen “kez” anlamına geldiği; üslup, ifade özelliği taşıdığı; (tehlikeli şeyler için) pek yakın yer anlamına geldiği ifade edilmiştir.

Sözcük Eski Türkçede “ağız”⁴, Orta Türkçede “ağız” (Dîvânu Luğâtî-Türk), Türkmen Türkçesinde “ağız”, Halaç Türkçesinde “āğız”, Kerkük Türkçesinde “ağuz”, Nogay Türkçesinde “avız”, Kazak Türkçesinde “awız”, Tatar Türkçesinde “āwız”, Tuva Türkçesinde “aas”, Kazan Tatar Türkçesinde “aus”, Sagay Türkçesinde “ās”, Özbek Türkçesinde “-oğiz”, Kırgız Türkçesinde “ooz” şeklindedir (Gülensoy,2011:55). Eyuboğlu'na (2004:13) göre bütün Türk ağızlarında birbirine yakın bir sesle söylenen ağız sözcüğünün kökü Hititçe “ais”dir. Hititçe “ais”, Latince “os”, Uygurca “agıs”, Çuvaşça “sıvar”, Almanca “Mund”, Farsça “dehan, fem”, Arapça “fem”, Ermenice “peran”, Grekçe “stoma”, İspanyolca “boca”, İtalyanca “bocca”, İngilizce “mouth”, Fransızca “bouche” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bilindiği gibi tümceler ve sözcükler, düşünme ve fikir üretme araçlarıdır. Farklı tümcelerde aynı sözcükler belirli kurallarla bir bütünlük içinde farklı görevler ve anlamlar üstlenebileceği gibi farklı alanlarda da karşımıza çıkabilir. Bu şekildeki oluşumlar düşünce boyutunda kavram ve anlam bütünlüğü içinde gerçekleşir. Kavramların bu şekilde hiyerarşik düzen oluşturmaları yansıttıkları gönderge veya uyarıcıların durumuyla yakından bağlantılıdır. Bu durum sözcüğün farklı anlamları ve alanları içermesine yardımcı olmaktadır. Örneğin Pala'ya (2009:9) göre Divan şairleri birçok bakımdan sevgilinin ağzını anmışlar ve güzellik unsurları içinde onu, yuvarlak hali, ben ve ayva tüyleri ile temaşaya dayanan bir güzellik arz etmesi yanı sıra, konuşma özelliği dolayısıyla da üstün tutmuşlardır. “Öpmek, buse almak” gibi söyleyişler ise ağzın cinsi

³Bir dilin sınırları içinde, bölgelere ve sınıflara göre değişen söyleyiş özelliğini inceleyen “ağız” kavramı ile ilgili Demir'in (2002) “Ağız Terimi Üzerine” adlı çalışmasında Türkçede ağızla ilgili yaygın görüşlerin ortaya çıkmasında rol oynamış temel kaynaklarda ağızla ilgili yazılanlara eleştirel bir bakışla değinildikten sonra, günümüz dil incelemelerinin elde ettiği sonuçlar doğrultusunda “ağız” teriminin bilimsel çalışmalarda kullanılmaya elverişli bir tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ileriki bölümlerinde, dil kavramı ve standart dil ile oluşması sırasında geçirdiği süreçler; sınırları çizilen ağzın kimler tarafından, nerede konuşulduğu meselesi üzerinde kısaca durulmuştur. Bu arada ağız ile standart dilin ayrılmasında kullanılabilecek ölçütlerden de söz edilmiştir. Gemalmaz (1989) ise “Bir Dil Bilimi Terimi Olarak Ağız” adlı makalesinde bir dilin (langue) veya lehçesinin (dialecte) sınırları içinde, belli bölge veya topluluklara özgü sözlü anlatım yollarının bütünü” diye tanımlanan “ağız” kavramına açıklık getirmeye çalışmıştır. Boz (2011) “Ağızbilimi Terimleri Sözlüğü Üzerine” adlı makalesinde ülkemizde yapılmış çeşitli ağız araştırmalarından yola çıkarak ağız bilimi terimler listesini oluşturmuş ve söz konusu sözlük çalışmalarına bir başlangıç teşkil etmesini hedeflemiştir.

⁴ Andreas Tietze (2002:111), Sir Gerard Clauson (1972:98).

açısından edebiyata girmesine sebep olmuştur. Ağız genellikle darlığı ve küçüklüğü ile dikkat çekmektedir. Hatta çoğu zaman ağız, yok diye bilinir. Bu yokluk ağzın küçüklüğünü ifade ettiği gibi onun görünmediğini, dudakların onu sakladığını ve içindeki mücevherleri (dişler) göstermediğini anlatmaktadır. Kapalı oluşu ve gizliliği ise bir goncayı andırır. Bu bakımdan o bir sır'dır. Cömertlik sözleri sarf etmesi bakımından ab-ı hayat, güzellik unsuru olması açısından kevser kuyusu, tatlı söz söylemesine nazaran da kadeh, şeker, şirin olarak nitelenen ağız, küçük oluşuyla nokta ve mim'e; mücevherler ve inci dişleri sakladığı için de dürç, dudak ise birlikte la'l, yakut, mercan, akik, lale, erguvan, kan, şarap, zerre, cevher, nükte, mana, ruh, can, serap, zülâl, isa -dem'dir. Görüldüğü gibi Divan şairlerinde "ağız" sözcüğü farklı anlamları çağrıştırmaktadır.

2.0 Yöntem

Dilin, iletişim ve düşünme aracı olduğu düşüncesinden yola çıkarak her dilin bir iç sistemi olduğu ve kelime hazinesinin de bunun bir parçası olduğu bakış açısını unutmamak gerekir. Her dil var olan gerçekliğini kendine göre sınıflandırır ve bu şekilde kendine özgü bir bakış açısı ve anlam dünyası meydana getirir. Bu düşünceyle çalışmada ilk olarak "ağız" ile ilgili birden fazla temel anlamsal özellikte birleşen özellikler arasındaki hiyerarşik ilişkiler göz önünde bulundurularak sözlüksel alanlar tespit edilmiştir. Alanı oluşturan sözcüklerin ortak özelliklerine göre anlam birimcikler tanımlanarak bileşen çözümlenmesi yapılmıştır. Böylece birçok kaynak taranarak tespit edilen sözcükler ilgili olduğu kavram alanı içinde sırasıyla sınıflandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışma sadece Türkçe Sözlük'te yapılan farklı anlam tanımlarını ve terimlerini içeren "ağız" kavramının geçtiği sözlükleri ve çalışmaları kapsamaktadır.

3.0 Bulgular

3.1. Atasözlerinde "Ağız" Kavramı

Evrensel olarak benimsenmiş bir kültürel olgu oluşturan atasözleri Türk milletinin asıl zihin yapısını ve karakterlerini göstermesi açısından sözlü edebiyat türleri içinde ayrı bir yere sahiptir.⁵ Bu özelliği yüzünden konu ile ilgili kaynakların taranmasında "ağız" sözcüğünü içeren 32 atasözü tespit edilmiştir.⁶ Bunlar özelliklerine göre şu şekilde sınıflandırılabilir:

<i>İnsan, toplum ve sosyal olaylarla ilgili olanlar</i>	<i>Bilgece yol gösteren ve öğüt verenler</i>
- <i>Selin ağızı tutulur, elin ağızı tutulmaz</i> (Doğal yıkımlara karşı önlem alınır ama söyledikleri yalan yanlış olanı)	- <i>Bal bal demekle ağız tatlanmaz</i> (Sözde kalan dilek ve tasarıların iş bitirmede)

⁵ Türk Dünyasında ise ortak atasözleri bulunmaktadır. Bunlardan ortak olarak "ağız" sözcüğünü ve diğer sözcükleri içeren atasözleri, Çobanoğlu'na (2004:50) göre söyleyiş özelliği, kavram, fonetik, semantik, sözdizimi, sentaks ve benzeri hususlarda benzerlik içermektedir. Bunu bir atasözü üzerinden daha açık göstermeye çalışalım: Açık ağız aç kalmaz (Türkiye Türkçesi). Açık avuz aç kalmaz (Altınordu Türkçesi). Açık ağız ac kalmaz (Çağatay Türkçesi). Açuk ağız aç galmaz (Oğuz Türkçesi). Açuk boğaz aç kalmaz (Osmanlı Türkçesi). Açık ağız aç kalmaz (Bulgaristan Türkçesi). Açık ağız ac kalmaz (Güney Azerbaycan Türkçesi). Açık ağız ac kalmaz (Kaşkay Türkçesi). Açuk avuz aç kalmas (Kumuk Türkçesi). Agizi oçuk aç kalmas (Uygur Türkçesi).

⁶ Türkçe Sözlük dışında dışarıya çıkan atasözlerinin kaynakları dipnot şeklinde verilmiştir.

susturmaya kimsenin gücü yetmez) (DEDİKODU)	hiçbir etkisi olmaz) (SÖZDE ÇABALAMA)
- Sütten ağız yanan yoğurdu üfleyerek yer (Bir olaydan gerekli dersi alan, sonra uyanık davranır) (DENEYİM)	- Ağız yer, yüz utanır (- Ağız yemese, yüz utanmaz) (Armağan alan, armağanı verenin isteğini yerine getirmemeye çekinir ve mutlaka yapmaya çalışır) (UTANMA)
- Açıkağız aç kalmaz (İsteklerini uygun bir biçimde söylemesini bilen kimse, onları eninde sonunda elde eder) (İSTEK)	- Ateş demekle ağız yanmaz (Kişi, zararlı bir eylemin sözünü etmekle kendisini zarara sokmuş olmaz) (KONUŞMA)
- Sarımsak yemedim ki ağızım koksun (Kötü bir iş yapmadım ki sonucundan korkayım, sorumlu olayım) (VİCDAN)	- El öpmekle ağız aşınmaz (Çok önemli bir iş için bir kimseye ricada bulunmak hatta yalvarmak gerekirse, yapılıır)(GEREKLİLİK)
- Açtı ağızını, yumdu gözünü (Öfkelenerek veya kızarak ağır sözler söylemek) (ÖFKE)	- İt ağızını kemik tutar (Aşağılık bir kimsenin ağızını kapamak için ona bir çıkar sağlamak yeter) (MENFAAT)
- Ağızına vur, lokmasını al (Yumuşak huylu kimseye her istenilen kolaylıkla yaptırılabilir) (HUY)	- Ağız eğri, gözü şaşısı ensesinden belli olur ⁷ (Gereği gibi yürümeyen, gerektiği gibi olmayan şeyler hemen belli olur) (EKSİKLİK)
- Ağızına bir zeytin verir, altına tulum tutar (Yaptığı küçük iyiliklere karşılık büyük çıkar beklemek) (MENFAAT)	- Ağızını açacağına gözünü aç (Dikkatli ol, uyanık ol) (GÜVENLİK)
- Ağızından hayır çıkmazsa bari şer söyleme (Lehte konuşmuyorsun, hiç olmazsa aleyhte de konuşma) (KONUŞMA)	- El ağızına bakan, karısını tez boşar (Kişi, özel hayatı ile ilgili ciddi konularda başkasının düşüncesiyle değil kendi düşünceleriyle karar vermelidir) (KARAR VERME)
- Âlemin ağızı torba değil ki büzesin (Başkalarının söyleyeceklerine engel olamazsınız) (DEDİKODU)	- Harman döven öküzün ağızı bağlanmaz (Çalışanın emeğinin karşılığı verilmelidir) (HAKKINI VERME)
- Göz gördüğünü (ağız yediğini) ister (Kişi, her zaman gördüğü, (yemeye) alıştığı güzel şeyleri arzular) (İSTEK)	- Kasavetsiz ağız anahtarsız açılır (Sıkıntısı, kaygısı olmayan kimse, her konuda rahat konuşur) (RAHATLIK)
- On para on aslanın ağızında (Para kazanmak çok güçleşti) (GÜÇLÜK)	- Ağızdan burun yakın, kardeşten karn yakın (İnsanın kendi yararı her şeyden önemlidir) (ÇIKAR)
- Söz ağızdan çıkar (Mert olan kişi, sözünde durur; verdiği sözü yerine getirir) (YERİNE GETİRME)	- Ağızında bal olan arının, kuyruğunda iğnesi vardır ⁸ (Her güler yüze ve tatlı söze kanmamak gerekir) (ALDANMAMAK)
- Bir ağızdan çıkıp bin dile (ağza) yayılır (Ortaya atılan bir söz çok çabuk yayılır)	- Ağızına tat bulaşanın gözü pekmez tutumundadır ⁹ (Bir işten kazanç elde eden

⁷ E. Kemal Eyüboğlu (1973:6).

⁸ Ramazan G. Arkin (1987: 44-49).

⁹ Ömer Asım Aksoy (2007: 58).

(DEDİKODU)	kişi, o tür işler peşinde koşar) (ÇIKAR)
-Allah insana iki kulak bir ağız vermiş ¹⁰ (İki dinle, bir söyle...) (DİKKAT)	-Buyuran (ağız) yorulmamış ¹¹ (İşlerini başkasına yaptıran kişi onun yorulacağını da düşünmeli, arka arkaya iş buyurmamalıdır) (YETKİ)
-	-Ağzın karnından büyük olmasın ¹² (Gücünün yetmeyeceği büyük işlere girişme) (SINIRLARINI BİLME)
-	- Ağzı büyük olana kepçe kaşıktır ¹³ (Herkese yeteneğine, büyüklüğüne göre iş, sorumluluk) (YETERLİLİK)
-	-Ağız büzülür, göz süzülür, ille burun, ille burun ¹⁴ (Kimi kusurların düzeltilmesi kolaydır. Ancak öyle kusurlar vardır ki düzeltilemez)
-	- Yılanın sevmediği ot, deliğinin ağzında biter (Başkalarına kötülük etmek isteyenler karşılarında hep hoşlanmadıkları şeyleri bulurlar) (ETME- BULMA)

İlgili atasözlerinde genellikle insanların (veya toplumların) karakter ve kişilik özellikleri, toplumsal yapıda uyulması gereken normlardan ders alma, sosyal olayları dile getiren, yol gösteren aynı zamanda öğüt veren özellikler göze çarpmaktadır. Bunlardan 14 tanesi insan, toplum ve sosyal olaylarla ilgili, 18 tanesi bilgece yol gösteren ve öğüt veren atasözlerinden oluşmaktadır.

3.2. Deyimlerde “Ağız” Kavramı

Bilindiği gibi deyimler biçim bakımından tümce olabildikleri gibi tümce olmayan sözcük öbeği durumunda da karşımıza çıkabilirler. En az iki sözcükle kurulan bu özel anlatım kalıpları biçim bakımından iki parçaya ayrılırlar. Bu kalıplar sözcük öbeği ve tümce durumundaki deyimler şeklinde sınıflandırılır.¹⁵Biz de içinde “ağız” sözcüğü geçen deyimleri şu şekilde ikiye ayırdık:

a) Sözcük Öbeği Durumundaki Deyimler

Ağzı burnu yerinde	(Oldukça güzel, yakışıklı)
Ağzı teneke kaplı	(Şaka; çok sıcak veya çok acı şeyleri kolaylıkla içebilen, yiyebilen kimse)
Ağzına geldiği gibi	(Önünü, sonunu düşünmeden)

¹⁰ a.g.e. 64.

¹¹ a.g.e. 95.

¹² a.g.e. 58.

¹³E. Kemal Eyüboğlu (1973: 6).

¹⁴ Ömer Asım Aksoy (2007: 57).

¹⁵ a.g.e. 17.

Ağına kadar	(Boş yeri kalmayacak bir biçimde)
Ağzının mührü ile	(Oruçlu olarak)
(birinin) Ağzından	(Birisinden dinleyerek, adına)
Ağza tat, boğaza feryat	(Miktarı çok az olan yiyecek anlamında kullanılan bir söz)
Ağına sağlık ¹⁶	(Bir sözü yerinde söyleyen kişilere söylenen bir beğenme sözü, yapılan konuşmanın beğenildiğini belirtmek için söylenen söz)

b) *Tümce Durumundaki Deyimler*¹⁷

- Ağız açtırmamak, ağız birliği etmek, ağız (ağzını) açmak, ağız değiştirmek, ağız ağza vermek (konuşmak), ağız burun birbirine karışmak, ağız kalabalığına getirmek, ağız aramak (yoklamak), ağız dil vermemek, ağız eğmemek, ağız etmek, ağız büzmek, ağız kullanmak, ağız satmak, ağız ağza vermek, ağız tamburası çalmak, ağız yapmak, ağız yaymak, hep bir ağız olmak, ağızda dağılmak, ağza almamak, ağzının tadı bozulmak (kaçmak), ağzının tadını kaçırmak, (birinin) ağzının kokusunu çekmek, ağızdan ağza dolaşmak (geçmek), ağızda sakız gibi çiğnemek, ağza (ağızlara) düşmek, ağza alınmaz, ağzı çiriş çanağına dönmek, ağzı dili (ağzı) kurumak, ağzı dolu dolu konuşmak, ağzı açık kalmak, ağzı açık ayran delisi (budalası), ağzı dili bağlanmak, ağzı dili tutulmak, ağzı dualı olmak, ağzı kilitlenmek, ağzı köpürmek, ağzı olan konuşuyor, ağzı kulaklarına varmak, ağzı laf (lakırtı) yapmak, ağzına bir kemik atmak, ağzına bir lokma koymamak, ağzı oynamak, ağzı sulanmak, ağzı süt kokmak, ağzı var dili yok, ağzı varmamak, ağzına almak, ağzına burnuna bulaştırmak, ağzına geleni söylemek, ağzına kilit takmak (vurmak), ağzına verilmesini beklemek (istemek), ağzına gem vurmak, ağzına kira istemek, ağzına takılmak, ağzına taş almak, ağzına tıkmak, ağzına yakışmamak, ağzına yüzüne bulaştırmak, ağzında bakla ıslanmamak, ağzında yaş kalmamak, ağzından baklayı çıkarmak(baklayı ağzından çıkarmak), ağzından bal damlamak (akmak), ağzından burnundan getirmek, ağzından çıkanı (çıkan sözü) kulağı duymamak (işitmemek), ağzından çıkmak, ağzından çit çıkmamak, ağzından dökülmek, ağzından düşmemek (düşürmemek), ağzından girip burnundan çıkmak, ağzından inci saçmak, ağzından kaçırmak, ağzından lakırtı (laf) almak (çekmek), ağzından söz (laf, lakırtı) eksik etmemek, ağzından (söz, lakırtı) dirhemle çıkmak, ağzını açıp gözünü yummak, ağzını aramak (yoklamak), ağzını bırakıp kıcıyla (bir taraflıyla) gülmek, ağzını bozmak, ağzını burnunu çarşamba pazarına (çanağına) çevirmek, ağzını burnunu dağıtmak (kırmak, parçalamak), ağzını havaya (poyraza) açmak, ağzını kapamak, ağzını kiraya vermek, ağzını koklamak, ağzını mühürlemek, ağzını sıkı (pek) tutmak, ağzını toplamak, ağzını hayra aç!, ağzını tutmak, ağzının içi yangın yerine dönmek, ağzının içine baktırmak, ağzının kâhyası olmak, ağzının payını (ölçüsünü) almak, ağzının suyu akmak, ağzının tadını bilmek, ağzıyla içmesini bilmek, (bir söz, birilerinin) ağzında çalkalanmak, (bir şey, birinin) ağzının kaşığı (kalıbı, lokması) olmamak,

¹⁶ Bazı araştırmalarda kalıp söz olarak geçmektedir. Ancak bu çalışmada Türkçe Sözlük temel teşkil ettiği için deyim olarak sınıflandırılmıştır. <http://www.tdk.gov.tr>. 29.08.2014.

¹⁷ “Ağız” ile ilgili tümce durumundaki deyimlerin sayıca fazla olmasından dolayı karşılırlarına açıklamaları verilememiştir.

(bir şeyi) ağzına sürmemek, ağzına abdestle almak, (bir şeyi) ağzında gevelemek, (bir yiyecek) ağzında büyümek, (birinden, bir şeyden) ağzı yanmak,(birine) ağzının payını (ölçüsünü) vermek, (birini) ağzına baktırmak, (birinin) ağzına bakakalmak, (birinin) ağzına bir parmak bal çalmak, birbirinin ağzına girmek, (birinin) ağzına tükürmek, (birinin) ağzından kapmak, (birinin) ağzından lokmasını almak, (birinin) ağzını bağlamak, (birinin) ağzını bıçak açmamak, (birinin) ağzını dilini bağlamak, (birinin) ağzını kapamak, (birinin) ağzını kullanmak (satmak), (birinin) ağzını tıkamak, (birinin) ağzının içine bakmak, (birinin) ağzının içine girmek, (birinin, birilerinin) ağzına düşmek, ağzıyla kuş tutsa...(tutmak), elden ağza yaşamak.

Bu sınıflandırma sonucu kavramla ilgili 124 tane tümce durumunda, 8 tane de sözcük öbeği durumundaki deyim ortaya çıkmıştır. Bunların dışında argo şeklinde kullanılan 7 deyim göze çarpmaktadır:

Ağzına etmek	(Haddini bildirmek)
Bayramlık ağzını açmak	(Kaba konuşmak, küfretmek, küfür)
Ağzı aşığı ¹⁸	(Vulva)
Ağzını paça etmek	(Birisinin cinsel duygularını uyandırmak, birisini zevklendirmek)
Ağzı paça olmak	(-Sevinmiş, keyifli olmak, -Cinsel duyguları uyanıp zevk duymak)
Ağzından kaytanını çekmek	(Şom ağızlı olmak)
Ağzına vermek	(Kötü söze hak ettiği cevabı vermek)

3.3. Deyim Aktarmasında“Ağz”

Bir sözcüğün benzetme amacı ile başka bir sözcük yerine kullanılması ile yapılan deyim aktarması olarak 3 öge tespit edilmiştir. Ancak bunların dışında birçok türetme yapılabilir¹⁹.

Kapı ağzı	(İnsandan doğaya aktarma) (Aksan,1998: 114)
Kol ağzı	(İnsandan doğaya aktarma)
Yol ağzı	(İnsandan doğaya aktarma)

3.4. Kalıp Sözlere “Ağz” Kavramı

Deyim ve atasözlerinin dışında toplumların ilişkilerini, inançlarını, kültürünü, gelenek ve görenekleri yansıtan başka dil öğeleri de bulunmaktadır. Kalıplaşmış sözler bunlardan bir tanesidir. Konu ile ilgili;

Ağzı kurusun	(Felaket dileğinde bulunanlara karşı kullanılan bir beddua)
Ağzına biber sürmek	(İhtar sözü)

¹⁸ Son 5 deyim kaynağı Hulki Aktunç (1998: 36).

¹⁹ “Ağz” ile ilgili deyim aktarımları konuya göre çoğaltılabilir. Örneğin: “nehirin ağzı fırın ağzı vs.” (Aksan,1998: 114).

Ağızdan yel alsın	(Olumsuz, kötü şeylerden bahsedenlere karşı “ağızını hayra aç” anlamında söylenir)
Ağızına layık	(Bir yiyeceğin tadı anlatılırken kullanılır. Çok lezzetli yiyecek anlamındadır)
Ağızını öpeyim	(Birine hoşuna gideceği bir haber verildiğinde, çok güzel bir şey söyledin anlamına gelen bir söz)

gibi 5 tane Kalıp söze rastlanmıştır. Bunlar ihtar, beddua, olumsuzluğa karşı tepki, lezzetli yiyecek ve hoşşa giden sözler için söylenenler şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

3.5. İkilemelerde “Ağız” Kavramı

Aralarında anlam ya da ses yönünden çeşitli ilgiler bulunan ve iki sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan ikilemeler de kalıplaşmış sözcüklerdir. Ancak bunlar tümcede pekiştirme görevini üstlenirler. Taranan kaynaklarda konu ile ilgili karşımıza çıkan;

Ağız ağza	(Tamamen)
Ağızdan ağıza ²⁰	(Sözlü bir biçimde)
Ağız burun	(Ağız burun birbirine karışmak)
Ağız dil	(Ağızım dilim yok mu?)
Ağız göz	(Ağızım gözüm yok mu?)
Ağız yüz	(Ağız yüz birbirine karışmak)
Ağızlı yüzlü	(Doğru düzgün)

7 tane ikileme bulunmaktadır. Bunlardan 2 tanesi aynı kelimenin tekrarı, 5 tanesi ise farklı sözcükle oluşturulan ikileme şeklindedir.

3.6. Ses Bilgisinde “Ağız” Kavramı

Dilsel seslerin öğelerini araştıran bu alanla ilgili 4 tane ses bilgisi terimi tespit edilmiştir.²¹ Bunlar:

Ağız ünlüsü / ağızsız ünlü	(Boğumlanma yeri ağız olan ve burun yolu kapalı iken çıkarılan ünlü)
Ağız ünsüzü	(Boğumlanma yeri ağız olan ve ciğerlerden gelen havanın geniz yoluna kaymadan ağız boşluğundan geçmesi ile oluşan ünsüz)
Ağızsılaşma	(Bir genizsi sesin ağızsız sese dönüşmesi)
Ağız sesi ²²	(Boğumlanma yeri ağız olan ve ciğerlerden gelen havanın geniz yoluna kaymadan ağız boşluğundan geçmesi ile oluşan ses)

²⁰ Necmi Akyağın (2007: 51).

²¹ Konu ile ilgili kaynaklar Zeynep Korkmaz (2007:11-13), Günay Karaağaç (2013: 75-77).

²² Ağız ünlüsü / ağızsız ünlü ile eş anlamlı terimler.

3.7. Akrabalıkta “Ağız” Kavramı

Akrabalık ilişkilerinde, evlilik ve aile söz konusu olduğunda da, bu kavramla ilgili 5 ögeye rastlanmaktadır.

Ağız açma	(Gelinin konuşması için yapılan merasim)
Ağız tadı	(Gerdek gecesi gelinle güveyin birlikte yemesi için gelinin sandığına kız evi tarafından konulan tatlı yiyecekler)
Ağız tatlaması	(Gelin kızcılarının kız evine götürdükleri çerezler- Konya)
Ağız tatlılığı	(-Düğüncüler kız evinden kızın verileceğine ait söz alınca kız evinde topluca yenilen yemek ya da içilen şerbet, - Altın baskısından sonra oğlan evi tarafından kız evine gönderilen türlü yiyecekler, Yenikent / Aksaray, - Söz kesiminden veya nişandan sonra kız evinden oğlan evine gönderilen yiyecek, Artvin)
Ağız nişanı	(Yalnız sözle yapılan nişanlanma)

3.8. Hayvan ve Besin Alanlarında “Ağız”

Her iki alanda da sadece bir tane isme rastlanmaktadır.

Sarıağız	(Gölge balığıgillerden, ağzının içi sarı, büyük pullarla örtülü bir balık türü, -Sciaena aquilla)
Ağız	(Yeni doğurmuş memelilerin ilk sütü)

3.9. Hastalık Adı Olarak “Ağız”

İncelemeler sonucu 5 hastalık adı tespit edilmiştir. Bu hastalıkların 1 tanesi onkoloji ve 4 tanesi diş hekimliğini ilgilendiren hastalıklardır.

Ağız kanseri	(Dudakların üstünde, ağzın içinde, gırtlak, bademcik veya tükürük bezlerinin arkasında meydana gelen kanser)
Ağız kokusu	(Halitosis)
Ağız yarası	(Aft olarak da adlandırılan yaralar)
Ağız kuruluğu	(Dişhekimliğinde bu hal için “xerostomia” terimi kullanılır. Tükürük bezlerinin tükürük salgılama fonksiyonlarının azalması sonucunda oluşur)
Ağız sulanması	(Ağzın fazla tükürük salgılaması)
Ağız	(Sığırların ağzında görülen bir hastalık)

3.10. Coğrafya, Gökbilim, Jeoloji, Trafik Alanlarında “Ağız”

Coğrafya ile ilgili 2, gökbilim (1), jeoloji 1, trafik ile ilgili 1 terim saptanmıştır.

Çatal ağız	(Bir ırmağın denize kavuştuğu yerde lığların birikmesiyle oluşan üçgen biçimli ova, delta)
------------	--

Ağız	(Bir akarsuyun, bir başka akarsuya, bir göle, bir denize döküldüğü yer)
Ağız	(Alfa Eri, ırmak'ın a yıldızı), (İng. Achernar)
Yanardağ ağızı	(Yanardağın tepesinde, yamacında veya eteğinde arka arkaya patlamalar ve püskürtmelerle oluşmuş koni biçiminde delik, krater)
Dört yol ağızı	(Kavşak) (Türkçe Sözlük, 2011: 717)

3.11. İnsanların Konuşma Eylemi İle İlgili “Ağız” Kavramı

İnsanların belirli bir dili kullanarak sesli şekilde iletişim kurmasına konuşma adı verilir. Tabii bu işlemin gerçekleşmesi için gerekli olan ağız (temel anlamıyla) iletişimin önemli organlarından biridir. Bu özelliğinden dolayı konu ile ilgili aşağıdaki ögeler tespit edilmiştir.

Ağız alışkanlığı	(- Bir sözü sık sık kullanma durumu, -Bir sözü sürekli tekrar etme)
Ağız şakası	(Dil şakası)
Ağız bozukluk, -ğu	(Ağız bozuk olma durumu)
Ağız büyüklük, -ğü	(Ağız büyük olma)
Ağız gevşeklik, -ği	(Ağız gevşek olma)
Ağız kalabalıklık, -ğı	(Ağız kalabalık olma)
Ağız karalık, -ğı	(Ağız kara olma)
Ağız kenetlilik, -ği	(Ağız kenetli olma)
Ağız kilitlilik, -ği	(Ağız kilitli olma)
Ağız peklik, -ği	(Ağız pek olma)
Ağız sıklık, -ğı	(Ağız sıkı olma)
Karı ağızlılık, -ğı	(Karı ağızlı olma)
Ağızsızlık	(Ağızsız olma durumu)
Ağızdan	(Sözlü olarak)(Zarf)
Ağızsıl	(Ağızla ilgili, oral)(Sıfat)
Ağızlı	(Ağız herhangi bir biçimde olan) (Sıfat)
Ağızsız	(Ağız olmayan) (Sıfat)

Bunların 13 tanesi isim, 1 tanesi zarf, 3 tanesi ise sıfat özelliği taşımaktadır.

3.12. “Ağız” Kavramı ve Mecaz Kullanımı

İlgi veya benzetme sonucu gerçek anlamının dışında kullanılan kavram yani mecaz sanatı, anlatımı daha etkili kılmak ve söze canlılık kazandırmak amacıyla yapılır. Söze zarafet, derinlik, güzellik, güçlülük, canlılık veya genişlik verir. Bu tür kullanımların “ağız” kavramıyla fazla kullanıldığı göze çarpmıştır.

Ağız birliği	(Söz birliği)
Ağız dalaşı	(Tartışma)

Ağız deęiŐiklięi	(-Yemeğin eŐidinde yapılan deęiŐirme, - önceden söylediği sözü söylememe veya değişik bir biçimde söyleme durumu)
Ağız kalabalığı	(Gereksiz sözler)
Ağız kavafı	(Geveze)
Ağız kavgası	(Tartışma)
Ağız tatsızlığı	(AnlaŐmazlık, geçimsizlik)
DüŐman ağzı	(-DüŐmanın uydurduğu söz, -Bir durumu kötü gösteren söz)
Ağız tadı	(Dirlik düzenlik, iyi geçinme, rahatlık)
Kaynana ağzı	(Gereksiz dedikodu yapma)
Tezghtar ağzı	(Gereksiz vme)
İlk ağızda	(nce, öncelikle, ilk iş olarak, her Şeyden nce) (Zarf)
İlk ağızdan	(Kaynağından) (Zarf)
Bir ağızdan	(Hep birlikte, beraberce, hep birden) (Zarf)
Hep bir ağızdan	(Aynı anda pek çok kişi aynı Şeyi söyleyerek, konuŐarak) (Zarf)
Ağız tadıyla	(Huzurlu bir biçimde) (Zarf)
Yarım ağız	(Yarım ağızla) (Zarf)
Yüreği ağızında	(Korku ve heyecan içinde) (Zarf)
Ağzı bozuk	(Kfrbaz) (Sıfat)
Ağızdan kapma	(BaŐkalarından dinlemek yolu ile yarım yamalak edinilen bilgi) (Sıfat)
Ağız dolusu	(-Ağzın alabileceği kadar,- Kfr için birbiri ardınca) (Sıfat)
Ağzı açık	(-Sıfat olarak ŐaŐkın, alık kimse,-Zarf olarak hayranlıkla, büyülenmiŐ)
Ağzı bir	(Söz birliği etmiŐ) (Sıfat)
Ağzı büyük	(Hava atan, yüksekte konuşan) (Sıfat)
Ağzı gevşek	(Gevşek ağızlı = Sır saklayamayan) (Sıfat)
Ağzı havada	(Alık, ŐaŐkın kimse) (Sıfat)
Ağzı kalabalık	(Kalabalık ağızlı = BoŐboęaz, geveze) (Sıfat)
Ağzı kara	(Şom ağızlı) (Sıfat)
Ağzı kenetli	(Sır tutan) (Sıfat)
Ağzı kilitli	(-Sır saklayan, -Oruçlu) (Sıfat)
Ağzı kulaklarında	(Mutlu) (Sıfat)
Ağzı pek	(Ağzı sıkı) (Sıfat)
Ağzı pis	(Svmeyi huy edinen kimse) (Sıfat)
Ağzı sıkı	(Sıkı ağızlı = Sır saklayan) (Sıfat)
Açık ağızlı	(Aptal) (Sıfat)
Ayrıran ağızlı	(Geveze) (Sıfat)

Çanak ağızlı	(Sır saklamaz) (Sıfat)
Kara ağızlı	(İftira eden)(Sıfat)
Karı ağızlı	(Dedikodu yapan) (Sıfat)
Karısı ağızlı	(Karısının ağızıyla konuşan) (Sıfat)
Susak ağızlı	(Boş konuşan) (Sıfat)
Şom ağızlı	(Sürekli kötü şeylerden söz eden ve sözleri uğursuz olan kişi) (Sıfat)
Yayıklı ağızlı	(Kelimeleri yayarak, uzatarak söyleyen) (Sıfat)
Yumuşak ağızlı	(Kolay gem alan hayvan)(Sıfat)
Ağzı cıvık ²³	(Geveze) (Sıfat)
Ağzı uvralı	(-Ağzına söz yakışan, -Hali vakti yerinde kimse)(Sıfat)

Türkçede bu tür kullanım şekillerinin 11 tanesi isim, 8 tanesi zarf, 28 tanesi ise sıfat şeklinde kullanılmaktadır. Türkçede sıfatların kullanılışları, sözdizimi, sözcük sıralanması açısından önemli özellikler gösterdiğinden (Aksan,1998:178) bu sayı diğer dil bilgisi terimlerine göre fazladır.

3.13. Renk, Müzik, Mobilya, Pazarlama ve Hukukta Kullanılan “Ağız”

Bu tür kullanımlar için yine 1 er öge saptanmıştır.

Yavruağızı	(Kavuniçi ile pembe arası bir renk)
Ağız mızıkası	(Sesi üflenince titreyen müzik aleti, Armonika)
Anahtar ağızlığı	(Anahtara uygun, delikli metal ve plâstik gereç)
Ağızdan ağza pazarlama	(Örneğin: Buzz pazarlama, Nano Marketing)
Ağızdan çıkan söz ²⁴	(Lafz)

3.14. Tekerlemelerde “Ağız”

Genellikle kızdırmak için söylenen iki tekerlemeye rastlanmıştır.²⁵ Bunlar: ²⁶

Oymak ağız, fındık burun
Çarıklı ağız, sopa burun

3.15. Tüfek ve Barutla İlgili “Ağız”

Konu ile ilgili araştırmalarda tüfekle (2), barutla ilgili (1) öge tespit edilmiştir.

Ağızotu	(Barut)
Ağız tüfeği	(Oyuncak türü)

²³ Son iki mecaz kullanımının kaynağı Ömer Asım Aksoy (2007: 539-546).

²⁴ Ejder Yılmaz (2005: 45).

²⁵ Yöresel kullanımlara göre farklı tekerlemeler ortaya çıkabilir.

²⁶ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/11867,tekerlemelerpdf.pdf>. 31.08.2014.

Ağızdan dolma (Namlusu ağızdan doldurulan top, tüfek)

3.16. Tekel Ürünlerinde “Ağız”

Tespit edilen 5 öge şu şekildedir;

Ağız tütününü	(Bir tütün türü)
Ağızlık	(Çubuk biçimindeki araç)
Ağızlıkçı	(Ağızlık yapan veya satan kimse)
Ağızlıkçılık, -ğı	(Ağızlıkçının yaptığı iş)
Ağızda kalıcılık, -ğı	(Bir yudum şarabın ağızda bıraktığı, önce yoğun, zamanla yavaş yavaş azalan aroma etkinliği, “ağızda uzunluk”)

3.17. Denizcilik ve Okçulukta “Ağız”

Denizcilik alanında “ağız” içeren 6, okçuluk için 2 öge saptanmıştır. Bunlar;

Ağız bağı	(Bir kancanın ağız bölümüne ince bir halatı birkaç kez sıkıca dolayarak oluşturulan çıkıntı)
Ağız bağı yapmak	(Ağız bağı oluşturulduktan sonra kancaya bağlı herhangi bir halatın kayıp çıkmasını engellemek)
Ağızına volta almak	(Bir palanganın işlemesine engel olmak için palanganın ucundan çıkan halatı geçici olarak makaranın arasından geçirip sıkıştırmak)
Ağız kuşağı	(Ahşap bir teknede küpeştenin hemen altındaki teknenin tümü boyunca uzanan en üst kaplama)
Kurtağzı	(Gemi ve sandallarda halatın geçmesi için teknenin kenarına tutturulmuş, açık ağız biçiminde metal parça)
Ağızlamak	(Bir boğazın veya bir limanın ağızını ortalamak)
Ağızla yay (ağızlıklı)	(Çekişli yay) ²⁷
Ağızlı çile	(Döşekli çile) ²⁸

3.18. Toplum Dil Bilim ve “Ağız”

Toplum dil bilim, dil ve toplum için gerekli olan bütün olguları derinlemesine inceleyen dilbilim dalıdır. Bu alanı içeren “ağız” kavramı ise aynı dil içinde ses, şekil, söz dizimi ve anlamca farklılıklar gösterebilen, belli yerleşim bölgelerine veya sınıflara özgü olan konuşma dilini kapsamaktadır. Bu konu ile ilgili 47 öge tespit edilmiştir:

Ağız adacığı, ağız araştırmacısı, ağız atlası, ağız ayrılıkları, ağız betimleme, ağızbilimi/ağızbilim, ağız bölgeciğı, ağız bölgesi, ağız çevresi, ağız dokümantasyonu, ağız edebiyatı, ağız eğilimi, ağız grupları, ağız haritası, ağız incelemeleri, ağız karakteri, ağız metinleri, ağız monografisi, ağız özelliğı, ağız sınıflandırması, ağız sınırı, ağız sözlüğü, ağız tabakası, ağız topluluğı, ağız

²⁷ Mehmet Zeki Kuşoğlu (2006: 58).

²⁸ a.g.e. 58.

yapısı, ağız zenginliği, Anadolu ağızları, göçmen ağız, bireysel ağız (ferdi dil), bölgesel ağızlar, edebi ağız, etnik ağız, kişi ağız, komşu ağız, Rumeli ağızları, temel ağız, uzak ağız, yakın ağız, yerli ağız, yöre ağız, zengin ağız²⁹, halk ağız³⁰, taşra ağız, esnaf ağız, şoför ağız, külhanbeyi ağız (küllük ağız), ağız.

3.19. Kavramın Ağızlardaki Değişik Anlamları³¹

Ağız: -1. Sefer, defa, kere 2. Pekmez kaynatılırken tavaya konulan bir kaynatmalık sıra 3.Ekmekçilikte fırına her seferde atılan ekmek 4. Bir bel ağzının açtığı arktan akan su 5. Ormandan açılmış boz tarla 6. Ortasında suların toplandığı bir toprak bulunan çepeçevre dağların bu toprağa bakan yamaçları, aklan, koyak 7. Ekin biçilirken orakçı, tırpancının ilk başladığı yer veya bu şekilde tarla içinde açılmış yol 8. Birkaç tarlanın bir arada bulunduğu tarım bölgesi 9. Uç, kenar, başlangıç 10. Budanan bağ çubuğunun ucundan göze kadar kuruyan kısmı 11. Ezgi, musiki makamı 12. Şive, bir bölgenin özel konuşma ve söyleme tarzı 3. Öğüt, nasihat 13. Yavaş, ağır 14. Ekinin biçildikten sonra tarlada kalan köklü sap kısmı. 15. Yersiz övgü 16. Giriş.³²

Konu ile ilgili 16 farklı anlam göze çarpmaktadır.

3.19. Ruh Bilim ve Psikolojide “Ağız”

Ruh bilim ile ilgili 6, psikoloji ile ilgili 1 ögeye rastlanmıştır.

Ağızcıl bağımlılık ³³	(Freud; ana kucağında ve onun göğsünden sağlanan güçlü doygunluğun verdiği güvenliği yeniden ele geçirme özlemi)
Ağızcıl kaygı	(Freud; ağızcıl gelişim döneminin yarattığı kaygı)
Ağızcıl kişilik	(Süt çocukluğu döneminde emzirilmeye sağlanan haz ve doygunluğa tutkunluğun sonucu olarak geliştiği ileri sürülen bencil kişilik)
Ağız kösnüllüğü	(-Ağız hareketlerinde olduğu gibi, dudakların ve ağzın iç zarının uyarılmasından doygunluk elde etme, - Çocuk cinselliğinin ilk gelişim basamaklarından biri)
Ağız sadistliği	(Isırmaya ya da ısırarak yok etmeye karşı duyulan bilinçsiz istek)
Ağız saldırganlığı	(Freud; ağızcıl ısırma döneminin yüceltilmesi sonucu saldırganlık, imrenme, hırs, başkalarını sömürme gibi kişilik özellikleri gösterme)
Ağızcıl dönem ³⁴	(Oral dönem)

²⁹ Bu aşamaya kadar olan sınıflandırmanın kaynağı Erdoğan Boz (2011).

³⁰ Bu aşamadan sonra Türkçe Sözlükte bulunanlar verilecektir.

³¹ <http://www.tdk.gov.tr>. 05.09.2014

³² TDK DS C I (2009: 94).

³³ Mithat Genç (1972: 8).

³⁴ O.A. Gürün (2000: 9).

3.20. Bitki İsimlerinde ‘‘Ağız’’

Bitki ismi olarak 4 ge dikkat çekmektedir.

Aslanağız	(-Sıracagillerde, türlü renkte, güzel, kokusuz çiçekleri olan bir bitki, - Havuz kenarlarına konulan ve ağızından su akan aslan biçiminde ss taŐı)
Aıkağız	(Turpgillerden bir bitki (Hesperis acris))
TavŐanađız	(Pembe renkli bir iek)
Ağız otu ³⁵	(Deli tütün)

3.21. Tekstil ve Maden

Tekstil³⁶ ve madenle ilgili 1 er ge saptanmıştır:

Ağız kıvrık izme	(Bir izme eŐidi)
Ağız	(- Baca, kuyu vb. madencilik imalatının başlangıç kısmı, - Giriş)

3.22. Tıp, Anatomi, Biyoloji ve Diş Hekimliğinde ‘‘Ağız’’

a) Tıp

Ağız	(Organ)
Ağız ağıza solunum yöntemi ³⁷	(Bir solunum yöntemi)
Ağız burun maskesi	(Tıpta kullanılan bir maske türü)
Ağız bezi	(Silme ihtiyacını karŐılayan steril bez)
Ağız sütü (Kolostrum)	(<u>Doğumdan</u> sonra ilk 4-5 gün anne tarafından yavruya verilen ilk süt)
Ağız yolu ile/ağızdan	(Peroral)

b) Anatomi

Mide ağzı	(Yemek borusunun mideye açılan alt ucu)
AđızlaŐmak	(İki kan damarı birbiri içine açılmak)
AđızlaŐtırma (anastomoz)	(Arterlerin, sinirlerin, yaprak damarlarının ve vücudun birçok bölgesindeki çok ince u dallarının birleŐerek aç meydana getirmesi)

³⁵ bkz. Turhan Baytop (2007: 23).

³⁶ Nuri zbalkan (1996: 9).

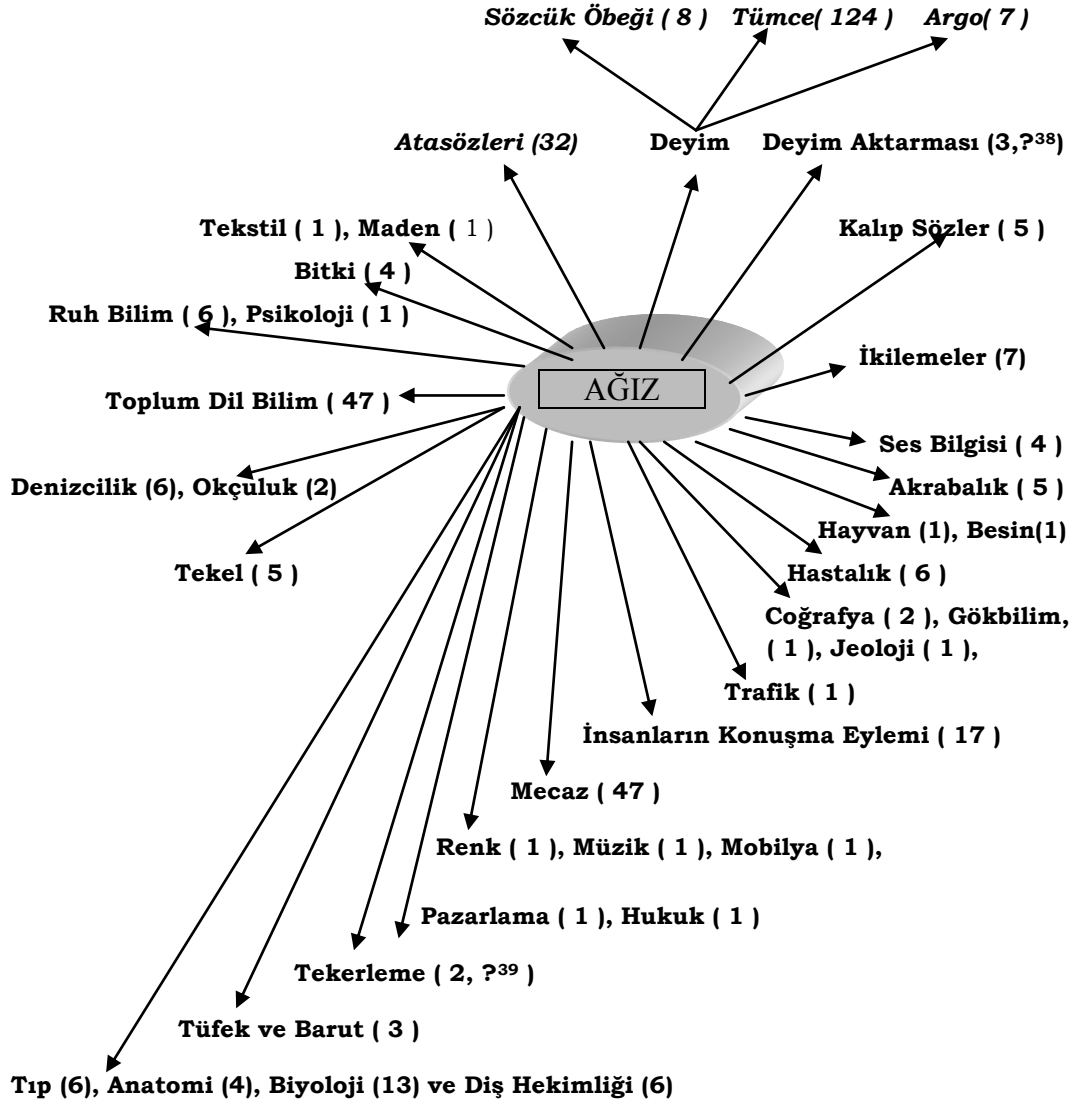
³⁷ İsmet Dökmeci (2006: 11).

Ağız koridoru	(Vestibulum oris)
<i>c) Biyoloji</i>	
Ağız hunisi (balıklarda)	(İlkel balıklarda vücudun ön kısmında bulunan, tulumba gibi çalışan ve dip kısmında ağız bulunan huni şeklindeki yapı)
Yuvarlak ağızlular	(Gerçek çenenin yerinde geniş bir emici ağız bulunan, iskeletleri kemikleşmemiş çok ilkel yapılı hayvanlar)
Ağız ile ilgili	(Oral)
Ağız	(Sindirim sisteminin ilk bölümünü meydana getiren ağız, beslenme, solunum ve konuşma ile ilgili fonksiyonları yapar)
Ağız boşluğu	(Önde dudaklar, arkada yutak ve sindirim kanalı ile sınırlı olan boşluk, oval şekilde olup diş çukurları ve dişlerin yan yana dizilmesi ile diş kemeri oluşturma)
Ağız sindirimi	(Sindirim)
Ağız açıklığı	(Ağzın açık olma durumu)
Ağız mukoza zarı	(Mukoza zarının ağız boşluğunun astarlayan kısmı)
Ağız parçaları	(Eklem bacaklı hayvanlarda ağız bölgesinde yer alan parça)
Ağız sapı	(Bir medüzün alt yüzeyinden aşağı doğru sarkan ve ortasında ağız bulunan sap şeklindeki uzantı. Manubrium)
Ağız sifonu	(Yutak boşluğuna açılan bölge)
Ağız kapsülü	(Bazı nematotlarda ağız açıklığı ile yemek borusu başlangıcı arasında kalan kısmın kitinsel maddelerle desteklenmesiyle oluşmuş büyük boşluk, - Yapısı ve içinde bulunan kısımlar hem erişkin solucanların hem de rhabditiform larvaların ayırıcı tanısında kullanılır)
Ağız, delik, açıklık (ostiyum)	(Eklem bacaklı hayvanların kalbinde yer alan ve kanın kalbe girmesini sağlayan açıklık)

d) Diş Hekimliği

Asıl ağız boşluğu	(AĞız boşluğunun diş kemerlerinin içinde kalan bölümü, cavum oris propium)
AĞız duŐu	(Bakteri plağını temizlemek amacıyla diş etlerinin üzerine ve altına mekanik bir yöntemle su püskürtme)
AĞız koruyucu/ Mouthguard	(Dişleri darbe ve yaralanmalardan korumak üzere diŐlere takılan yumuşak koruyucu alet)
AĞız mukozası	(AĞız iini kaplayan epitel tabaka, libidinal zone)
AĞız suları	(Diş temizliği ve aynı zamanda kozmetikte kullanılan rn)
AĞız sağlığı	(AĞız hijyeni, ağzın sağlıklı görünmesi ve güzel kokması)

“AĞız” kavramını kapsayan 6 tıp, 4 anatomi, 13 biyoloji ve 6 diş hekimliği terimi tespit edilmiştir. Saptanan bu özelliklerin bütününden de anlaŐılacaĐı gibi tek bir sözcük hiçbir Şey ifade etmemektedir, ait olduğu sözlüksel alanın yapısını iyi bilmek gerekir (Trier,1973: 7). Çünkü sözlüksel alana yeni bir sözcük eklendiğinde alandaki sözcüklerin değerleri deĐiŐmektedir. Weisgerber’in (1953: 141) ve daha sonra Baumgrtner’in (1967: 172) sözcükler için kullandıkları sözlüksel alanın hiyerarşik yapı yöntemlerini biz de çalışmanın bulgularına göre aşağıdaki Őemaya uyarladık:

Görüldüğü gibi sözlüksel alan uygulamaları, anlamları çözümlemede araç olarak kullanıldığında, bir sözcüğün o dilin sistemi içerisindeki yerini açıkça belli etmektedir.

³⁸ Konuya göre çoğaltılabilir.

³⁹ Bölgelere göre çoğaltılabilir.

4. Sonuç

Kelime hazinesinin edinimi ve bilişsel süreç sözlüksel alanın anlamsal bağlarını açıklayan unsurlardır. Trier'in (1973:1-2) de ifade ettiği gibi bir sözcüğün anlaşılabilmesi için, sözlüksel alanın tamamının bilinmesi gerekmektedir. Ancak bu sayede o sözcük doğru algılanabilir ve yanlış anlaŐmalar engellenebilir. Çalışmada "ağız" kavramının anlamsal bağları açıklanarak kavram etrafında beklenen sözcükler bütününün oluşturduğu yapısal düzen ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ancak burada ilgi çeken sonuç herhangi bir il, ile, köy ve özel isme rastlanmamasıdır. stszlkbirimi "ağız" sözcüğünü oluşturan göstergelerin, sözlüksel alan zmlleme Őemasında da görüldüğü gibi sözcük birçok bilimsel çalışmada ele alınan "Aynı dil içinde ses, Şekil, söz dizimi ve anlamca farklılıklar gösterebilen, belli yerleşim bölgelerine veya sınıflara özgü olan konuşma dili" Şeklinde tanımlanır. Bu tanımdan yola çıkararak "ağız" kavramının pek çok farklı alanda değişik anlamları da karŐılayacak biçimde, geniş bir Şekilde kullanılan (sözlüksel alanı geniş) bir sözcük olduğu açıkça görülmektedir.

Kaynakça

- Aksan, D. (1989). Kavram alanı-Kelime ailesi ilişkileri ve Türk yazı ailesi eskiliği zerine-*Kelimebilimi ve anlambilimi ölçülerinden yararlanarak bir yazı dilinin eskiliğini saptama yolları 1*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971, TDK Yayınları 338, TTK Basım Evi: Ankara.
- (1998). *Anlambilim*. Engin Yayınevi: Ankara.
- Aksoy, . A. (2007), *Atasözleri sözlüğü 1*. İnkılâp: İstanbul.
- (2007), *Deyimler sözlüğü 2*. İnkılâp: İstanbul.
- Aktunç, H. (1998), *Büyük argo sözlüğü*. YKY Yayınları: İstanbul.
- Akyałın, N. (2007), *Türkçe ikilemeler sözlüğü*. Anı Yayıncılık: Ankara.
- Arkın, R. G. (1987), *Renkli resimli ansiklopedik büyük sözlük*. Arkın Kitap: İstanbul.
- AŞkın Balcı, H. (2009), *Metindilbilime kavramsal açıdan bir bakış*. 24 Saat Yayıncılık; Ankara.
- Baumgrtner, Klaus (1967). Die struktur des bedeutungsfeldes. İçinde: IDS (Ed.): *Satz und Wort im heutigen Deutsch. Probleme und Ergebnisse neuerer Forschung*. Schwann: Düsseldorf, 165-197.
- Baytop, T. (2007), *Türkçe bitki adları sözlüğü*. TDK, Ankara.
- Binler, M. Z. (2007), *Türk dünyası aile ve akrabalık terimleri sözlüğü*. Selenge Yayınları: İstanbul.
- Boz, E. (2011), *Ağızbilimi Terimleri Sözlüğü zerine*. *Diyatlektolog*, Sayı 2, s. 1-6.
- Clauson, G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford at the Clarendon Press; London.
- obanoğlu, . (2004), *Türk dünyası ortak atasözleri sözlüğü*. Atatürk Kültür Merkezi BaŐkanlıėı Yayınları: Ankara.
- Dökmeci, İ. (2006), *Tıp Terimleri Sözlüğü*. Medikal Yayıncılık: İstanbul.

- Eyüboğlu, E. K. (1973), *13. Yüzyıldan günümüze kadar Türkçe ve Türk dillerinde atasözleri ve deyimler*. Doğan Kardeş Matbaacılık: İstanbul.
- Eyüboğlu, İ. Z. (2004), *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. Sosyal Yayınlar: İstanbul.
- Gemalmaz, E. (1989), “Ağız bilimi araştırmaları üzerine genellemeler” , *Türk Kültürü Araştırmaları Halil Fikret Alasya’ya, Armağan*. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, Ayrı Basım S.149.-159.
- Genç, M. (1972), *Ruhbilim terimleri sözlüğü*. Karatepe Yayınları: Ankara.
- Gülensoy, T. (2011), *Köken bilgisi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu; Ankara.
- Gürün, O. A. (2000), *Psikoloji terimleri sözlüğü*. İnkılâp Kitabevi: İstanbul.
http://www.tdk.gov.tr. 29.08.2014.
- http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/11867,tekerlemelerpdf.pdf. 31.08.2014.
- Demir, N. (2002), “Ağız terimi üzerine”, *Türkbilig*, 2002/4: 105-116.
- Karaağaç, G. (2013), *Dil Bilim terimleri sözlüğü*. TDK: Ankara.
- Karol, S. - Suludere, Z.- Aynalı, C. (2007), *Biyoloji terimleri sözlüğü*, TDK: Ankara.
- Kıran, Z. / Kıran, A. (Eziler) (2010). *Dilbilime giriş*. Seçkin: Ankara.
- Korkmaz, Z. (2007), *Gramer terimleri sözlüğü*. TDK: Ankara.
- Kuşoğlu, M. Z. (2006), *Türk okçuluğu ve Sultan Mahmud’un ok günlüğü*. Ötüken: İstanbul.
- Özbalkan, N: (1996), *Tekstil terimleri sözlüğü*. Alfa: İstanbul.
- Pala, İ. (2009), *Divan şiiri sözlüğü*. Alfa Basım: İstanbul.
- Püsküllüoğlu, A. (2008), *Türkçe sözlük*. Can Yayınları: İstanbul.
- Saraçbaşı, M. E., Minnetoğlu, İ. (1978), *Türkçe deyimler sözlüğü örnekli ve açıklamalı*. Bilge Kültür Sanat: İstanbul.
- Tietze, A. (2002), *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı*. Simurg; İstanbul.
- Trier, J.(1931). Über Wort- und Begriffsfelder. İçinde: Schmidt, Lothar (Ed.) (1973): *Wortfeldforschung. Zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1-38.
- _____(1968). Altes und Neues vom sprachlichen Feld. İçinde: Schmidt, Lothar (Ed.) (1973): *Wortfeldforschung. Zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 453-464.
- Türkçe bilim terimleri sözlüğü (2011), *Türkiye Bilimler Akademisi*: Ankara.
- Türkçe sözlük (2011), *Türk Dil Kurumu Yayınları*; Ankara.
- Uysal, İ. N. (2012), Ağız araştırmalarında bağlamsal sözlük ve dizin kullanımı. *Diyalektolog*, Sayı 5, s. 55-62.
- Weisgerber, L. (1953). *Vom Weltbild der deutschen Sprache 1*. Halbband. Schwann: Düsseldorf.
- Yılmaz, E. (2005), *Hukuk sözlüğü*, Yetkin Yayınları: Ankara.